TEME PLASTICE ORNITOMORFE ŞI ZOOMORFE PE CERAMICA CUCUTENIANĂ DIN MOLDOVA

A. NIŢU

Două descoperiri recente şi inedite, privind temele plastice în *ronde-bosse* pe ceramica cucuteniană (fig. 1–2), redau *figurina* de carnasier cunoscută la Podei (Tg. Ocna) (fig. 3/1) şi o *protomă* naturalistă de pasăre acvatică pe un vas ornitomorf unic în ceramica Cucuteni–Tripolie.

Temele modelate rotund, vasele zoomorfe şi ornitomorfe sau figurinele şi protomele de animale sau păsări ale decorului plastic, au o dublă funcţie, *uzuală*, servind practic ca recipient sau ca apucători în locul proeminenţelor şi torţilor de pe umărul sau buza vaselor, şi în acelaşi timp *decorativă*, aplicînd pe ceramică universul reprezentărilor conceptuale şi figurate, de semnificaţie *simbolică*, modelate la început în volum [1] şi apoi în siluete pictate [2], după legi ale evoluţiei artei şi în alte arii culturale.

*

Protoma ornitomorfă de la *Mărgineni — Trebeş* (Bacău) (fig. 1) [3] este de pasăre palmipedă, redată cu gîtul arcuit şi capul aplecat deasupra pieptului. Modelarea perfect rotunjită asigură o trecere netedă între părţile protomei, de la cap spre cioc sau gît, şi este mulată pe relieful formelor, umflăturile uşoare pe părţile laterale ale capului, gîtul oval şi lărgit la bază.

Modelarea este plană numai pe creştet, ca un disc eliptic mulat pe curbura continuă a capului şi gîtului şi delimitat prin margini mai accentuate în jumătatea anterioară, deasupra ochilor circulari şi adînciţi.

Deasupra ciocului, marginea discului este atenuată, determinînd numai o uşoară depresiune între linia creştetului şi a ciocului. Ciocul, scurt, gros la bază şi subţire la vîrf, cu partea superioară boltită şi cea inferioară plată, continuă linia superioară, curbă, a capului şi gîtului şi linia inferioară, orizontală, a capului, unite în unghi ascuţit. Ciocul are partea superioară lăţită uniform şi terminată cu un vîrf arcuit transversal, dar nu îndoit în jos. Pentru soliditatea protomei, ciocul este prins de umărul vasului cu un peduncul scurt şi rotund.

Gîtul îndoit şi dat pe spate, cu capul aplecat şi ciocul fixat în partea superioară a umărului boltit, din cauza curburii accentuate a peretelui va-

---

[1] A. Niţu *Reprezentările zoomorfe plastice pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană,* în Arh. Mold., VII, 1972, p. 15 urm., 28 urm. 31 urm.

[2] Idem, *Decorul zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni-Tripolie,* în Arh. Mold., VIII, 1974, p. 15 urm.

[3] Săpături inedite efectuate de D. Monah în 1974. Muzeul din Bacău.

sului, apare scurt. Indiferent de specia palmipedă, această scurtime este motivată prin perspectiva prescurtată, *en raccourci*, a gîtului îndoit al păsării în repaos sau înotînd, observabilă şi la pasărea reală. Această reducţie prin perspectivă este însă compensată prin tăierea în semilună a buzei vasului, de o parte şi alta a protomei, prelungind astfel baza lărgită şi linia profilului gîtului.

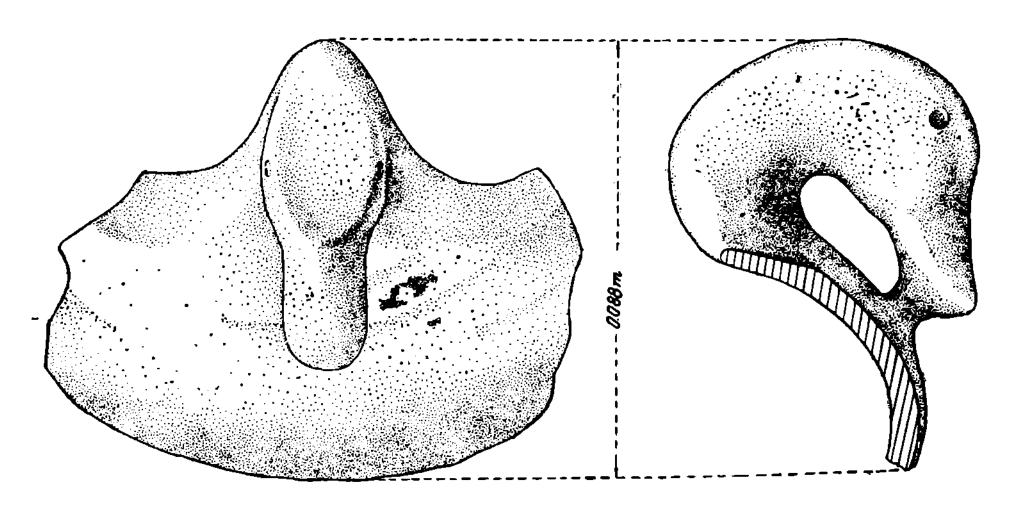

Fig. 1

Arcuirea largă a umărului vasului, indicată de lungimea fragmentului ceramic, redă pieptul lat, deasupra căruia se profilează capul elegant al păsării.

Detaliile modelării morfologice a protomei arată că specia palmipedă reprezintă *gîsca* şi nu raţa, la care aceste detalii sînt accentuate diferit. Caracteristicile speciei naturale : lipsa formei în elipsă decupată a creştetului, unghiul pronunţat sau anulat al frontalului şi ciocului, ciocul lung, lat şi mereu întredeschis pentru măcăit, umflăturile mărite pe feţele laterale ale capului, guşa atîrnată pe piept, sînt redate realist şi reduse la elementele esenţiale pe protoma de *raţă* de pe umărul unui vas de la ***Traşeşti***, din faza Cucuteni A 3 (fig. 3/2) [4].

Modelarea naturalistă a formelor organice este inerentă viziunii modelării temelor plastice pe ceramica cucuteniană, dar rămîne totdeauna supusă unei stilizări sumare a volumelor şi detaliilor, ca în cazul protomei de raţă (fig. 3/2) şi a protomei de bovideu din aceeaşi fază de la ***Traşeşti*** [5].

Stilizarea capului *naturalist* de gîscă constă numai în simplitatea şi delicateţea modelării formelor, implicînd totodată tendinţa manieristă a evoluţiei plasticii Cucuteni B.

---

[4] A. Niţu, în Arh. Mold., VII, 1972, p. 38, fig 28/1.
[5] *Ibidem*, p. 38, fig. 28/5.

Protoma este prinsă pe gura unui recipient, fiind trasă direct din buza înclinată spre interior, în continuarea curburii umărului. Modelarea buzei late a gîtului protomei a cauzat aplatisarea feţei exterioare a buzei, fără a forma acel prag caracteristic în jurul gurii, ca la vasele piriforme cucuteniene, ci pentru a determina numai subţierea marginii buzei.

Aceeaşi aplatisare se repetă pe faţa interioară a peretelui vasului, fiind limitată la zona răscroită a buzei, dar coborînd pînă la curbura umărului. Astfel, partea superioară a umărului prezintă o faţă exterioară arcuită în dublu sens, vertical şi orizontal, şi o faţă interioară plană şi rectiliniară mai ales în sens orizontal, sub care începe curbura peretelui vasului; Această zonă plată transversală pe faţa interioară se explică prin susţinerea peretelui în partea anterioară a vasului cu degetele palmei întinse, în timpul modelării sau montării protomei cu mîna cealaltă deasupra feţei exterioare a umărului. Însă această porţiune plată a feţei interioare nu este vizibilă, deoarece dispare sub curba profilului peretelui anterior, a cărui arcuire este păstrată pe faţa externă.

Modelarea îngrijită a feţei exterioare a peretelui anterior al vasului, după fixarea protomei prin pedunculul de sub cioc, este vizibilă prin urmele uşor canelate sau faţetate, trase cu degetele, sau mai exact spatulate, pe partea superioară a umărului. Ele pornesc, de o parte şi alta a pedunculului, aparent în direcţie oblică spre pragul gurii vasului, dacă înclinăm fragmentul în faţă, ca în figură, însă în realitate ele merg paralel cu pragul şi pot fi prelungite orizontal, în jurul gurii vasului, dacă readucem fragmentul la înclinarea reală a profilului. Aceste urme faţetate şi separate prin creste abia perceptibile puteau adăuga un joc de lumină şi umbră, ca un penaj subtil.

Profilul fragmentului trebuie înclinat cu cele două tăieturi semilunare ale buzei în plan orizontal, pentru ca prelungirea lor să completeze conturul gurii vasului. Cele două tăieturi pe ambele laturi ale protomei sînt arcuite scurt, încît prelungirea lor nu poate determina decît un contur oval pentru deschizătura vasului.

Aceeaşi înclinare a profilului este necesară şi pentru a putea prelungi ruptura oblică de la baza fragmentului cu o linie arcuită simetric şi în partea inferioară a vasului.

Detaliile fragmentului privind tectonica vasului determină un recipient de formă ovală, cu gura îngustată şi buza subţire, cu peretele simplu arcuit. Fundul putea fi plat sau uşor arcuit şi sprijinit pe trei sau patru suporturi.

Prevăzut cu o protomă de pasăre acvatică, recipientul defineşte un *vas ornitomorf de tip ovoid cu deschizătura pe partea dorsală şi fără gură înaltă*, caracteristic pentru vasele zoomorfe cucuteniene, la *Tîrpeşti* (Tg. Neamţ) în faza Precucuteni III sau la *Ghelăieşti* (Piatra Neamţ) în faza Cucuteni B 1 [6].

Prevăzut sau nu cu suporturi neorganice, vasul poate reda pasărea acvatică înotînd. Dacă suporturile anterioare ar modela picioarele păsării, vasul ar reda pasărea în repaos.

---

[6] Idem, *Vase zoomorfe cucuteniene*, în Danubius, VI—VII, 1973, fig. 1—2.

Urme lucioase punctate pe cap și gît sau pe buza recipientului indică liniile de culoare neagră ale unui decor geometric, care nu poate fi reconstituit. Acest decor pe partea superioară a vasului putea accentua expresivitatea protomei.

Pasta fragmentului este fină și densă, dar moale, arsă cărămiziu-roziu, mai curînd caracteristică ceramicii Cucuteni A. Fragmentul a fost găsit la adîncime mică, — 0,20 m, la marginea suprafeței de chirpic a unei locuințe din nivelul *Cucuteni B 1.* Deoarece ceramica acestui nivel este în curs de prelucrare, nu se poate încă preciza etapa în cadrul acestei faze. Factura pastei fragmentului se explică prin alterarea pastei dure a ceramicii Cucuteni B în pătura superficială.

*

Figurina zoomorfă de pe „Cetățuia“ de la *Cucuteni* (fig. 2)[7] repetă tipul plastic al figurinei de la *Podei* (fig. 3/1), prinsă orizontal, ca o toartă dublu ajurată și ușor înclinată în sus, pe umărul unei amfore[8].

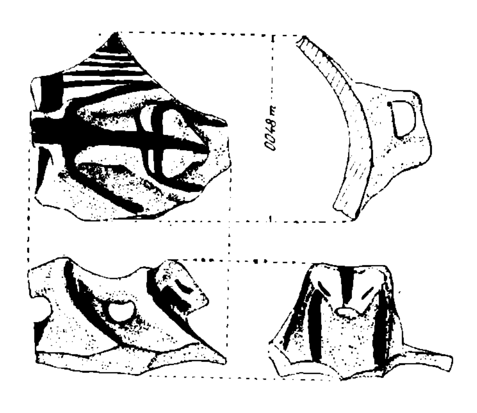

Fig. 2

Prinsă la fel, în poziție orizontală și ușor înclinată în sus, dar orientată spre dreapta, pe umărul unei *amforete,* figurina reproduce, formal și tematic, schema figurinei de la Podei, redînd silueta încordată a *carnasierului la pîndă,* cu capul aplecat, crupa înălțată, picioarele anterioare și posterioare întinse înainte și coada în jos.

De dimensiune mai mică, ea a servit mai curînd ca sprijin la apucatul vasului cu mîinile decît ca toartă propriu-zisă, adică la fel cu proem-

[7] Săpăturile noi efectuate de M. Petrescu—Dîmbovița în 1961—1963 — Figurina a [illegible] menționată și datată greșit în faza Cucuteni A2, înainte de curățerea ei de calcar. Porțiun[illegible] culoare albă a fondului și de culoare neagră-brună a liniilor au putut fi considerate ca apa[illegible] unui decor tricrom pe fond alb stil A (A. Nițu, în Arh. Mold., VII, 1972, p. 29 și n. 141

[8] R. Vulpe, *Figurine thériomorphe de la civilisation Cucuteni B,* în Jahrb. f. Prähi[illegible] Ethnogr. Kunst. 12, 1938, p. 58—59, fig. 3 și pl. 33/1—2; A. Nițu, în Arh. Mold., VI[illegible] p. 29—30, fig. 18/8 și 22.

...zele obişnuite ale ceramicii. De fapt, părţile morfologice ale figurinei ...t detaşate prin două găuri circulare perforate vertical, după procedeul ...eminenţelor.

Fig. 3

În mod real, procedeul modelării este paralel cu acela al proeminenţelor, figurina fiind sculptată în masa de lut aplicată pe vas ca o proeminenţă plată şi semicirculară, atît de caracteristică ceramicii cucuteniene. Cele două găuri perforate la bază au detaşat cele trei mase pentru modelarea capului şi picioarelor anterioare, a crupei şi picioarelor posterioare şi a cozii prinse de vas, iar în partea de sus banda plată a corpului.

Procedeul acestei modelări plastice nu este departe de acela al modelării picturale a siluetelor formate din trei triunghiuri ajustate pe ceramica grupei ε.

Separarea celor trei mase ale protomei lasă liberă articularea morfologiei animalului. Cele patru picioare sînt modelate separat ca nervuri reliefate pe marginile laterale ale masei respective şi capătul lor se pierde treptat pe suprafaţa vasului, fără a modela laba şi ghearele. Procedeul s-a repetat probabil şi pentru cea mai mare parte a lungimii cozii, deoarece gaura perforată pentru detaşarea ei este tot circulară şi mică, iar porţiu-

nea ruptă a cozii, oblice şi prelungite pînă la suprafaţa vasului, se reliefa pe o masă cel puţin egală cu celelalte două.

Capul este modelat în formă de piramidă, deşi aplatisată, cu trei colţuri pentru urechile mai scurte şi botul mai lung, al cărui vîrf este rupt.

Gîtul scurt şi lăţit se termină cu greabănul pronunţat, format de ligatura reliefată şi transversală a coxalelor anterioare.

Crupa înălţată este uşor concavă între coxalele posterioare, proeminente ca nişte unghiuri laterale.

Corpul, arcuit în jos şi ridicat oblic spre crupă, redă o siluetă suplă, cu atît mai mult cu cît este modelat în formă de bandă plată, iar coada, atît cît s-a păstrat, este de asemenea prismatică, nu rotundă.

Suprafaţa vasului şi a protomei este acoperită cu un fond pictat cu culoare albă, de nuanţă uşor crem şi lustruită, şi decorată cu linii groase sau subţiri de culoare neagră-brună, de nuanţa şocolatei şi de asemenea lustruite. Acest decor geometric este în cea mai mare parte şters, lăsînd numai urma decolorată a liniilor.

Decorul vasului prezintă la baza gîtului, deasupra figurinei, o bandă orizontală de linii subţiri, mărginite în partea superioară de o linie groasă. Pe umăr, o linie groasă verticală, dar uşor curbată spre stînga, taie banda orizontală şi trece prin gaura perforată a cozii, delimitînd spaţiul de prindere a figurinei. O linie mai îngustă, curbată spre dreapta, străbate gaura perforată sub corpul figurinei şi se prelungeşte de-a lungul piciorului anterior stîng. Din cauza dimensiunii reduse a fragmentului ceramic, nu se poate defini structura decorului vasului.

Decorul figurinei este propriu şi adaptat morfologiei animalului. El decorează partea dorsală şi coboară pe laturi de-a lungul membrelor şi cozii.

Pe cap, o linie groasă pe faţa anterioară uneşte botul şi trece printre urechi pînă la greabăn ; vîrful urechilor are cîte o pată circulară de culoare, care probabil se repeta, prin simetrie, pe bot ; cîte o pată alungită de culoare acoperă feţele laterale ; ochii au fost mai curînd redaţi printr-o linie oblică, ca procedeu pentru expresia caracteristică a ochilor întredeschişi ai felinului.

Ligatura transversală peste greabăn a coxalelor anterioare este delimitată pe ambele laturi de linii groase unite pe coxale şi continuate pe feţele anterioare ale picioarelor de dinainte. O bandă de culoare pe spinare pleacă de la greabăn şi se lăţeşte pe crupă şi coxalele posterioare, prelungindu-se pe coadă şi pe feţele anterioare ale picioarelor de dinapoi.

La extremitatea piciorului posterior drept, se poate observa bifurcarea liniei de culoare, pentru a completa printr-un procedeu pictural figurarea ghearelor carnasierului, ca la siluetele pictate pe ceramica ε şi [illegible].

Decorul vasului şi al figurinei este de stil ε. Pasta fragmentului este fină, densă şi dură, arsă cărămiziu deschis cu o nuanţă albă, cu totul caracteristică *fazei Cucuteni B 2* la Podei sau Gura Văii (oraşul Gh. Gheorghiu-Dej). Figurina a fost descoperită în locuinţa III/4 din ultimul nivel de locuire (III) al fazei B 2. Deoarece ceramica B 2 din nivelul [illegible] de la Podei şi Gura Văii cuprinde şi categoria denumită „varianta Monteoru", care defineşte etapa finală a fazei B 2 în Depresiunea subcarpatică, [illegible]

această categorie există şi la Cucuteni, fiind denumită „Cucuteni D", figurina de la Cucuteni poate fi perfect sincronizată cu aceea de la Podei în *subfaza B 2b*.

*

Ambele teme plastice, protoma de pasăre acvatică şi figurina de carnasier, redau temele picturale ale decorului ornitomorf şi zoomorf pe ceramica cucuteniană.

„Carnasierul la pîndă", în poziţia încordată de atac care precede saltul asupra prăzii, constituie tema de predilecţie a decorului zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni-Tripolie [9]. „Pasărea acvatică" redată „înotînd" constituie cea mai veche temă a decorului ornitomorf pictat pe ceramica Cucuteni-Tripolie şi este cunoscută pînă acum numai pe ceramica cucuteniană [10].

Prezenţa şi dualitatea acestor teme plastice şi picturale ale decorului zoomorf şi ornitomorf pe ceramica Cucuteni-Tripolie se explică prin anterioritatea decorului plastic faţă de decorul pictat în evoluţia ceramicii neo-eneolitice carpato-dunărene şi prin prioritatea ceramicii pictate în aria originară cucuteniană faţă de răspîndirea ei în aria tripoliană.

Exclusiv pe ceramica nepictată Precucuteni şi pe ceramica pictată Cucuteni A, temele plastice supravieţuiesc alături de temele picturale pe ceramica Cucuteni B.

THÈMES PLASTIQUES ORNITHOMORPHES ET ZOOMORPHES SUR LA CÉRAMIQUE CUCUTÉNIENNE DE MOLDAVIE

Résumé

Deux découvertes récentes concernant les thèmes plastiques en *ronde-bosse* de la céramique cucuténienne modelée en ou décorée de formes organiques, reproduisent les thèmes figurés, ornithomorphes ou zoomorphes, plastiques ou picturaux, adaptés à la céramique peinte en des modalités connues ou inédites.

Un *vase ornithomorphe ovoïd* à l'ouverture dorsale, mais au rebord simple pourvu d'un *protome naturaliste d'oie* (fig. 1) provenient de la couche *Cucuteni B1* de *Mărgineni-Trebeş* (Bacău) et constitue un *unicum* pur la céramique Cucuteni-Tripolie.

Une *figurine de carnassier aux aguets*, servant comme anse d'une *amphorette* (fig. 2) et provenant de la couche B_2 de *Cucuteni*, est une réplique de la figurine similaire de *Podei* (fig. 3/1).

[9] A. Niţu, în Arh. Mold., VIII, 1974, p. 69.

[10] Idem, *Reprezentarea păsării în decorul pictat al ceramicii cucuteniene din Moldova*, în Cerc. Ist., V, 1975, fig. 1—2.